

INGLIZ TILINI O'QITISHDA TALABALARNING OG'ZAKI NUTQ KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHGA QO'YILADIGAN PSIXOLINGVISTIK TALABLAR

Otaxanova Dilnoza Muxammadjanovna,
Senior teacher of Namangan state university,
Email: otaxanovadilnoza10@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif oliy ta'lim muassasalarining nofilologik ta'lim yo'nalishi talabalarida xorijiy tilni o'qitish jarayonida ularda og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga oid psixolingvistik talablar va talabalarda ravon og'zaki nutqni rivojlantirishda ularning ingliz tilini o'rganishga ongli munosabatlarini shakllantirish hamda til o'rganishga nisbatan ehtiyojni paydo qilish asosida metodik yondashuvlarning ahamiyati to'g'risida fikr yuritgan.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, diskurs, psixik jarayon, kompetensiya, og'zaki nutq

Bugungi kunda ko'plab tilshunoslar til faktlarini to'liq tushunish uchun lingvistika ramkasidan chiqib, individning psixik jarayonlari doirasiga kirish lozimligini tan olishadi. Binobarin, til materiali kishi miyasida tashkil topadi va kerak paytda chiqariladi. Bunday psixik jarayonlar psixolingvistikaning predmeti hisoblanadi.

Psixolingvistika tilni psixikaning fenomeni sifatida o'rganadi. Psixolingvistika qarashicha, so'zlovchi va tinglovchi, yozuvchi va talabaning ichki dunyosi qanday bo'lsa, til ham shu darajada mavjud. Shu bois, psixolingvistika faqat matnlargina saqlanib qolgan, bu matn yaratuvchilarining psixik olamlari bo'lmagan o'lik tillar (masalan, eski slavyan yoki yunon tillari) ni o'rganish bilan shug'ullanmaydi.

Oliy ta'lim muassasalarining nofilologik ta'lim yo'nalishi talabalarida xorijiy tilni o'qitish jarayonida ularda og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda psixolingvistik talablarni inobatga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarda ravon og'zaki nutqni rivojlantirishda ularning ingliz tilini o'rganishga ongli munosabatlarini shakllantirish hamda til o'rganishga nisbatan ehtiyojni paydo qilish metodik ahamiyatga ega.

Til va tafakkurning o'zaro bog'liqligi V. Fon. Gumboldt ular bajaradigan vazifalar hamohangligida ko'radi. Binobarin, til ham xuddi tafakkur singari ijodiy jarayondir. V.fon. Gumboldtning fikricha, til paydo bo'lishining eng birinchi sababi insonning ichki ehtiyoji, ya'ni olam va boshqa shaxslar bilan munosabatga kirishishidir.

Jumladan, boshlang'ich ta'lim yo'nalishi xususiyatidan kelib chiqib talabalarga ingliz tilini o'qitishda ularda og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda ularning tafakkur xususiyatlari, fan xususiyati, yosh va individual xususiyatlarini inobatga olib o'qitish jarayonini tashkil etishda psixolingvistik talablardan kelib chiqish lozim.

Bunda, xorijiy tildagi og'zaki nutqni rivojlantirishda – diskurs" tushunchasi og'zaki nutq ifoda qolipidan tashqari so'zlovchi, tinglovchi ularning ijtimoiy mavqei, xarakter xususiyatlari va sotsial vaziyatning boshqa jihatlarini ham qamrab oluvchi

murakkab nutq bayonoti sifatida talqin etish lozim. Unda matnga xos bo'lgan lingvistik xususiyatlardan tashqari ekstrolingvistik parametrlar ham mavjud bo'lib, bu orqali talabalarda hayotiy, real vaziyatlarga yaqin muhit yaratib beriladi.

M. Makarovga fikriga ko'ra: "diskursiv kompetensiyani shakllantirish talabalarning nutqiy xatti-harakatlarini xorijiy kommunikatorning xulq-atvoriga mos ravishda qurish qobiliyatini rivojlantirishga asoslangan, ya'ni, sotsial-madaniy konteksga, suhbatdoshning individual va shaxsiy xususiyatlariga, kommunikativ vazifalarga, shuningdek, o'zaro tushunishga erishish uchun o'rganilayotgan til madaniyati elementlarini diskursiv aloqada tanlay olish va yetarli darajada idrok etish qobiliyati", deb tushuntiradi.

Diskursning chet tilidagi og'zaki nutqni rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyatini o'rganish uchun, avvalo, ushbu tushunchaning tub mohiyatiga aniqlik kiritib olish lozim. Diskurs atamasi lotin tilida "Discursus" – "suhbat, muhokama" ma'nosini bersa, fransuz tilidan tarjima qilganda "nutq so'zlash, omma oldida chiqish qilish" demakdir.

"Oxford English Dictionary" izohli lug'atida "Discourse" terminiga quyidagicha ta'rif beriladi: "Communication in speech or writing" – ya'ni "og'zaki yoki yozma muloqot"; "a speech or piece of writing about a particular, usually serious subject" – odatda muhim bo'lgan biror mavjud hodisa yoki belgi haqidagi nutq yoki yozuv bo'lishi mumkin:

1. "Interchange of ideas especially orally"- ya'ni fikr mulohazalarni asosan og'zaki shaklda baham ko'rish;

2. "Formal and orderly and usually extended expression of thought on a subject connected speech or writing"-o'z mulohazalarini og'zaki yoki yozma ravishda adabiy va tartibli shaklda, va odatda to'liq formatda ifoda etish;

3. "A linguistic unit (such as a conversation or a story) larger than a sentence" – "lingvistik birlik" ko'pincha bir gapdan ortiqroq (suhbat yoki hikoya kabi) shaklda deb ta'riflanadi.

Shuningdek, ushbu so'zning ma'nodosh (sinonim) lari sifatida quyidagilar keltiriladi:

- " <u>chat</u> – "suhbat" (v: fe'l-suhbatlashmoq);	- " <u>discussion</u> " – muhokama;	- " <u>harangue</u> "- (BrEng) -ommaga
- " <u>colloquy</u> " – rasmiy muloqot;	- " <u>exchange</u> " – fikr almashish;	murojaat qilmoq;
- " <u>conversation</u> " – muloqot;	- " <u>declaim</u> " – bayon etmoq;	- " <u>lecture</u> " – ma'ruza qilmoq;
- " <u>converse</u> " – bayon;	- " <u>descant</u> " - tanqid qilmoq;	- " <u>orate</u> "- nutq so'zlamq;
- " <u>dialogue</u> " – dialog;	- " <u>expatiate</u> "- fikr yuritmoq;	- " <u>speak</u> " – gaplashmoq;
		- " <u>talk</u> "- suhbatlashmoq.

Demak, turli tillarda ushbu tushuncha mazmunan yaxlit nutq so'zlash, muhokama qilish, suhbatlashish ma'nolarida keng ishlatiladi va tildagi og'zaki nutq jarayoni bilan chambarchas bog'liq bo'lgan jarayondir.

Diskurs tilshunoslikning turli fan jabhalarini qamrab oladi. Masalan, lingvistika, antropologiya, etnografiya, sotsiologiya, sotsiolingvistika, filosiya, psixolingvistika va kognitivnaya psixologiya kabilar.

Masalan, psixolingvistik nuqtai nazardan, diskurs - nutq jarayonida so'zlovchining ijtimoiy-psixologik roli, uning o'rni va boshqa jihatlarini hisobga olgan holda, fikr mulohazalarini ichki kodlash jarayonidan boshlab, tashqi nutq hosil bo'lish davriga qadar og'zaki nutqni shakllantirish va talqin qilishni qamrab olsa, lingvo-madaniy izlanishlar diskursni ma'lum bir etnik guruh ichidagi aloqa xususiyatlarini o'rganish va umuman etika va nutq xatti-harakatlarining modellarini aniqlashga qaratiladi.

Fransuz tilshunos olimi Emile Benvenist o'zining lingvistik konsepsiyasida - diskursni birinchilardan bo'lib terminologik jihatdan tavsiflab, uni "nutq" sifatida belgilaydi. U diskursni ob'yektiv baholab, uni "vaqt va makon kesimida, muayyan nutq vaziyatida real hayotiy voqelikka yaqin nutqni yaratish" deb ta'riflaydi. V.I. Karasik uni "nutq, aloqa, lingvistik atributlar va aloqaning tub asosida saqlanib qoladigan, nutq va matn o'rtasidagi oraliq tartib fenomeni" deb hisoblasa, M. Baxtin "diskurs bu - og'zaki muloqotning haqiqiy birligi" deb ta'kidlaydi hamda nutqning jozibadorligini diskursning muhim atributi sifatida ko'rib chiqadi.

Diskursiya tushunchasidan foydalanishning kengayishi uning xorijiy tillarni o'qitish nazariyasiga kirib borishiga olib keldi. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, tilshunoslik sohasiga "diskurs" atamasining paydo bo'lishi juda muhim qadam, chunki chet tillarini o'qitish nazariyasi va amaliyotida uzoq vaqt davomida xizmat qilgan asosiy tushuncha matn bo'lib, uning asosida o'quv jarayoni qurilgan, materiallar kiritilgan, mashqlar tizimi ishlab chiqilgan va hokazo. Hozirgi vaqtda chet tilida muloqot qilish, og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda faqat matn tushunchasidan foydalanish bilan cheklanib qolish mumkin emas, chunki unda og'zaki nutqning barcha xususiyatlari nazarda tutilmaydi.

Unda matnga xos bo'lgan an'anaviy lingvistik parametrlardan tashqari, unda ijtimoiy kontekst, aloqa ishtirokchilari va ularning xususiyatlari, shuningdek, xabarni bayon etish va idrok etish jarayonlari haqida ma'lumot beradigan funktsiya mavjud. Diskursning asosiy xususiyati: uning dinamik tabiati, matnni aktualashtirish qobiliyati, shuningdek, ekstralingvistik jihatlari bilan ifodalanadi.

Demak, diskurs tushunchasi matndan bir qancha keng bo'lib, xorijiy og'zaki nutqni rivojlantirishda, ta'limning hozirgi kommunikativlik prinsipidan kelib chiqqan holda o'ta ahamiyatlidir.

Zero bunda matnning mazmuni va lisoniy shakli emas, balki so'zlovchining kommunikativ maqsadlariga erishishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, diskurs xorijiy og'zaki nutqni rivojlantirishda muhim

tarkibiy qism sifatida ko'rib chiqish kerak.

Muloqot jarayonida so'zlovchi va tinglovchining kim ekanligi, ular o'rtasidagi munosabatlar, nutq jarayoni qanday vaziyatda amalga oshirilayotgani va ushbu faktorlardan kelib chiqqan holda muloqotning keyingi oqimi haqida muayyan tasavvur bo'ladi. Demak – diskurs” og'zaki nutqni rivojlantirish jarayonida muloqotga hayotiylik bahsh etadi. Bu esa o'z o'rnida uning sifat darajasiga ta'sir etmay qolmaydi. Diskurs tushunchasini, matn va og'zaki nutq kategoriyalari bilan taqqoslash asosida, uning xorijiy tildagi og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda ahamiyatli bo'lgan quyidagi asosiy xususiyatlariga to'xtalib o'tamiz. Matnga ham xos bo'lgan mukammallik, tugallanganlik (to'liqlik) va uzviylik jihatlari bilan bir qatorda diskursda quyidagi qo'shimcha xususiyatlar mavjud:

I. Muayyan turga tegishlilik (xoslik). Bilamizki, muloqot jarayonida turli tipdagi diskurslarga duch kelishi mumkin. Ammo uzatiladigan produktiv va qabul qilinuvchi (retseptiv) diskurs turlarini muayyan guruhlarga ajratish mumkin va ularning har qaysisida o'ziga xos umumiy va xususiy parametrlari mavjud. Og'zaki nutq xorijiy muloqot jarayonida kommunikativ vaziyatlardan to'g'ri foydalanish uchun diskurs turlari haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lish talab etiladi. Bunda quyidagi grafika yordam beradi.

II. Diskurs kontekstdan, nutq vaziyatidan tashqarida mavjud bo'lishi mumkin emas. Vaziyatning biror parametrda o'zgarish bo'lishi o'z o'rnida diskursda ham o'zgarishlarga sabab bo'ladi. Diskursni yaratishdan avval murojaat qiluvchi (so'zlovchi) nutq vaziyatiga moslashishi, muloqotning qanday vaqt va makonda amalga oshirilishi va ekstralingvistik faktorlarni hisobga olishi va shundan so'ng muloqot strategiyasini shakllantirishi mumkin. Ushbu jihatlardan kelib chiqqan holda og'zaki nutqni rivojlantirishda talabalarni ya'ni bo'lajak soha mutaxassislarini kasbiy yo'nalishidan kelib chiqib, muloqotning ehtimoliy vaziyatlari bilan tanishtirish va ular asnosida u yoki bu turdagi diskursni yaratish ko'nikmasini ham rivojlantirib borish talab etiladi.

III. Diskurs tushunchasining ta'rifi va uni aniqlashtirishda tadqiqotchi-olimlarning fikri qanchalik bir biridan farq qilmasin, ularning barchasida bitta g'oya ilgari suriladi, diskurs – bu nutq, muloqotdir. Hayotiy va tirik nutq xarakatidan mustasno holatda diskurs mavjud bo'la olmaydi.

IV. Muayyan og'zaki bayonotni yaratish va uni rivojlantirishda zarur bo'lgan barcha elementlar, intonatsiyaning mavjudligi, muloqot ishtirokchilarining bazaviy bilim, ko'nikmalari va ma'lum ichki ekstralingvistik faktorlar – diskurs asosida yuzaga chiqadi. Ushbu bilim va malakalar, mavjud realiya – hayotiy vaziyat va muloqotning butun bir holat va harakati kommunikantlar uchun tezaurus bo'lib xizmat qiladi hamda diskursning po'ydevori hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda xulosa qilish mumkinki, xorijiy tildagi og'zaki nutqni rivojlantirishda diskursning ahamiyati va uning tabiiy xususiyatlari birinchidan – muloqotning ichida (jarayonning o'zida), ikkinchidan – nutq vaziyati,

muloqot kontekstidan kelib chiqqan holda, uchinchi esa – ekstralingvistik vazifalarni amalga oshirishida nazarda tutilishi lozim.

O'rganilayotgan xorijiy tildagi og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda, talabalarining bo'lajak kasbiy mutaxassisliklarga xos bo'lgan diskurs turi va uning xususiyatlarini o'rganish, uning shakli va tarkibini tahlil qilish jarayonning samarali olib borilishiga muhim ta'sir ko'rsatadi. Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining kasb yo'nalishi doirasida qaysi diskurs turiga ahamiyat qaratish talab etilsa, o'sha jabhadagi fikr maydoniga kirib boriladi. Ushbu muayyan soha asosidagi maxsus atama va terminlardan foydalangan holda, ushbu mutaxassislikka oid muloqot vaziyatlariga so'zlashish, o'z pozitsiyasini to'g'ri tushuntirish, muhokama va munozara qilish diskursiga ega bo'lish mumkin. Ba'zi diskurs turlari boshqalariga nisbatan ko'proq foydalaniladi, ammo ularning har birining maxsus yo'nalishi mavjud. Har bir kasb sohasidagi diskursda kommunikantlarning maqsad va vazifalariga qarab maxsus til materiallari va vositalari tanlanadi. Shu sababdan diskursni o'qitishdan avval, talabalar uchun oliy o'quv yurti va ta'lim yo'nalishidan kelib chiqqan holda diskurs turlariga va uni tanlashga ahamiyat qaratish zarur. Bunda mutaxassislik sohasi doirasiga mansubligi muayyan hamda nutq muloqot vaziyatlariga asoslaniladi.

Og'zaki nutqning samaradorligi tilni bilishdan tashqari - muloqotning madaniyati hamda shart-sharoitlari, etiket qonun qoidalari, noverbal (yuz ifodasi, qo'l va tana harakatlari kabi) vositalardan foydalanish hamda ularni tushunish va shu kabi boshqa ikkinchi darajali (orqa fondagi) chuqur bilim va malakalarni egallashga tayanadi. Ushbu faktorlar til materiallari bilan umumlashtirilgan holda, nutqiy tarzda ifodalanishi – ayni diskurs tushunchasini taqozo etadi, uning tarkibiy qismlari hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Леонтьев А.А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания, 4-е изд., стер. –М.: URSS, 2007. –306 с.
2. Макаров М. Основы теории дискурса / М.Макаров. –М.: ИТДГК "Гнозис", 2003. – 280 с.
3. Бахтин М.М. Проблемы речевых жанров / М.М.Бахтин. –М.,1979. –300с. 167
4. Карасик В.И. // Этнокультурная специфика речевой деятельности: Сб. обзоров. –М., 2000. –103 с.
5. Emily, E.B. Examination of Task-Based Language Learning Methods on High School Students' Oral Proficiency in French as a Foreign Language. Abstract of Doctoral Dissertation. –Northern Illinois University, Illinois, 2018. – 99 p.